

Josip Vidmar

Vzporedja

Mislim, da je vzporejanje in primerjanje dveh ustvarjalcev lahko zelo pobudno in zanimivo, če se more opreti na podobno ali sorodno motiviko ali na kakršenkoli element v njuni tvornosti, ki omogoča živo in nazorno osvetlitev posebnosti enega in drugega umetnika. Takó je Goethe ob klasičnem Filoktetu pred Eckermannom primerjal velike tri grške dramatičarje Aishila, Sofokla in Evripida, žal, ne da bi bil svoje stvarne ugotovitve komentiral psihološko. Ravno tako ne bi nemara nihče ugovarjal poskusu, če bi bister analitik primerjal oba soneta o Apelu pri Prešernu in Puškinu in bi s to primerjavo skušal osvetliti umetniške lastnosti enega in drugega, seveda v mejah možnosti, ki so dane v takó neobsežnih stvaritvah. Podobno mi je pri prebiranju starejših slovenskih pesnikov prišlo v zavest nekaj vzporedij, ki se mi zde vredna zapisa. Vse pa se nanašajo na pesmi ali stihe Otona Župančiča.

Tako me je v pesniškem delu Josipa Stritarja nemalo presenetila njegova pesem, ki je v vsej njegovi poeziji vsaj po osnovni zamisli, po osnovnem življenjskem vzgibu zelo osamljena. Gre za pesnikov polet nad človeški svet v višave nad gor snežne glave; to mu je po neki preprosti logiki dalo misel za naslov Visoka pesem, ki sicer živi v naši zavesti po zaslugi biblije stare zaveze. Toda to tu ni važno. Gre za to, da je Visoka pesem svojevrsten pendant Župančičevemu Nočnemu psalmu, ki se v svojem naslovu po čudnem naključju tudi oslanja na biblijskega pesnika, kakor je ta naslov po svojem smislu ustrežnejši vsebini pesmi, kakor je Stritarjev.

V pesmih obeh poetov smo priče njunima poletoma — kam? V nadzemeljske, se pravi nadčloveške predele. In vendar kolikšna razlika! Seveda se nočem prehitovati s splošno sodbo o poetičnosti obeh pesnikov. Ne, toda neki elementi te sodbe se bodo morali vtihotapiti v to vzporejanje. Čas, v katerega postavlja Stritar svoj vzlet, je dan. Župančičev je v noči, ta je skrivnostnejša in fantastičnejša od dneva pa tudi bolj grozljiva. Toda v tem ni vsa pa tudi ne bistvena razlika v izbiri časa pri obeh. Pokazala se nam bo šele na koncu, ko se bomo ponovno vrnili k nji. Tukaj bi bilo dodati samo to, da je noč sama po sebi tudi bolj poetična od dneva in lahko zbudi pesniku več očarljivih asociacij in predstav. Ketteju je bila noč »sodruge fantazije«. — Dalje: Stritar opisuje svoj polet na krilih orla in ga razvija ter vodi logično in nekako zelo naravno. Župančič o svojem niti ne govori, pač pa nas nenadoma začara v položaj nad svetom: »Slušaj navzdol, rodovi dreves...« Ne razlaga ga in ne razvija, temveč nas prestavi v dogajanje

samo, da z vsem svojim občutkom sledimo zagonu njegovega duha od tihega gaja do zvezd in od plavanja nad rodovi dreves do prisluškovanja himni nižin nekje pod nami. Stritar, pesnik dnevnega poleta, se spočetka spodbuja:

Tu doli mi je soparno, tesno,
tam dihajo sape čiste in zdrave.

Ko pa se znajde in zave v višinah, se osvesti takole:

Vse tiho, vse mirno, vse mrtvo!
Življenja nima nebo,
le meni srce čuteče bije.
Kako sem sam! — Obdaja me strah,
pod nebom okrog oziram se plah.
Nad mano mrzlo sonce sije;
vse prazno, vse nemo okoli!

In kakor si je prej govoril, da »trpečih se jok sem ne čuje«, tako si zdaj prigo-
varja v tesnobi in strahu:

Nazaj na trudapolno zemljo,
kjer solze teko,
kjer bratje moji žive in trpe;
kjer srce čuteče najde srce;
kjer up je in strah in vera in dvom! . . .
kjer rod se človeški trudi in joka, —
tam bivati hočem, tam moj je dom!

Trezna, skesana in morda nekoliko preplašena vrnitev v blago meščansko
človekoljubje, značilno za tega rosnog plemenitega budnika, ki je nekako pred
sto leti zasnoval ali vsaj utrdil kontinuiteto naše literature.

Župančič se v svojih višinah znajde in zave drugače. Tudi on začuti, da
tu ni ne radosti ne bolečine, zato pa je v vsem »dih skrivnosti in polno snov«
ali sanj. In če kam teži njegov duh, teži sem, kjer pa ne čuti ne strahu ne
tesnobe osamljenosti. Tu je njegovo pravo mesto, kajti tu je sredi vsega, kjer
si želi »razprostreti peruti«, da bo »v viharju harfa, ki jo prebira Gospod«. Predočimo si prizor: nad nami zvezde in pojoča hrepenenja duš, pod nami
morja gozdov s svojo motno in pridušeno himno nižin do nebes. Noč, noč
in samota, skoraj neznanska osamljenost, ki prisluškuje skrivnosti. Nepo-
pisno hrabra duša, posvečena in zamišljena v opravilo eno. Kako daleč je
pevec dnevnega poleta od vsega tega. Ali bi smel sanjati o taki nočni osam-
ljenosti sredi vsega — brez strahu? Ostal je pri dnevu, se prestrašil in se
zatekel v radost in bolečino zemeljskega rodu.

Seveda se je v to primerjavo nekako vtihotapilo tudi ocenjevanje in
skoraj se je že razvilo v sodbo. Na kakšnih estetskih normah slone njeni za-
ključki, kolikor so sploh izrečeni? Naivni, neuki in nevedni literarni modri-
jani nas uče, da vsaka normativna, se pravi resnično ocenjevalna kritika
temelji na estetskih in umetniških normah preteklosti, ki da za sedanji čas in
za sedanjo umetnost nikakor ne morejo biti več merila. Toda tu o normah

ni bilo govora. Primerjava se je izogibala celo ocenjevanju tekstovne dodelanosti, sugestivnosti in nazornosti. Ne, skušala je samo predstaviti dva človeka, ki sta se tu izrazila in njuni podobi govorita sami zase brez pravil, brez norm; govorita samo človeku in o enem in drugem pesniku kot človeku. Toda sodba, ki iz njiju izvira, je jasna, ne da bi morala biti posebej izrečena. Gre za preprosto vprašanje, s kakšnim človekom smo se v pesmi srečali. Za odgovor na to vprašanje pa ni norm, postavlja si jih čut in postavlja si jih vsak čas na novo, vendar v neki kontinuiteti. Ta sestavlja zgodovino naših predstav in sanj o človeku, ki ga iz sebe ustvarjamo, se pravi zgodovino edine morale, ki ji je z nami vred podrejeno vse, kar snujemo in ustvarjamo.

* * *

Moralni okus, ki je navsezadnje izražen v Nočnem psalmu, je pri Župančiču navzoč v številnih pesmih, v katerih simbolika neredko sega, če že ne po predstavi o vzletavanju in poletih proti nebu, pa vsaj po fizično visokih predmetih, po vrhovih dreves in gorah in sinjinah nad njimi. Po tem predstavnem svetu in po moralni orientaciji in okusu, ki se vežeta z njimi, je pesnik Samoživa med našimi poeti edinstven. In edini med njimi, v katerem se nekoč pred Župančičem izrazi nekaj tej Župančičevi značilnosti podobnega, je Simon Jenko. In gotovo je zanimivo, da se njegov moralni okus izrazi celo v simboliki, ki je začuda sorodna Župančičevi in že nekako napoveduje velikega pesnika moderne. To značilnost vsebuje njegova pesem Ptici, posebno pa njena druga kitica, ki zaključuje pesnikove besede, govorene ptici, s pozivom, in to v predstavah in celo v dikciji, ki nas kljub nekaterim neokretnostim živo spominja na Župančiča:

Vendar jaka,
v vrhe zraka

na perutih svojih šini,
viš' kot prideš na višini,

dalje seže ti oko.

Mrak polega po nižavi,

čist zrak plava po višavi,
sosed bližnji je nebo.

Gotovo sta stih »dalje seže ti oko« in »sosed bližnji je nebo« taka, da ju je mogoče imenovati avtentično župančičevska pred Župančičem. Vsaj prvi je dobesedno, drugi pa posredno navzoč na primer v njegovi pesmi Sebi, v kateri govori:

Stoj kot drevo brez zavetja!
Višji si, bolj te pretresa vihar,
višji si, bližji nebeški ti žar,
dalj gre oko.

Seveda je Župančičeva beseda čvrstejša in bolj dognana, taka, kakršna Jenkova ni mogla biti. Toda v Jenkovih stihih se že vzpenja življenjska hrabrost, tako značilna za kasnejšega pesnika. Jenkovi stihi so nemara prvi zapis v naši besedi, v katerem sta izražena visokoumni zanos in moralni okus, kakršna sta pol stoletja kasneje po Cankarjevi besedi ustvarila radostno in hrabro vedrino v mlajših rodovih naših razumnikov takratnega časa.

* * *

Kakor pri številnih pesnikih naletimo tudi v pesmi Frana Levstika večkrat na stihe, ki pojo o pomladi, o novi radosti in vsakršni svežini, ki jo dramatično v človeškem srcu s prebujanjem narave ta nemirni letni čas. Zdi se mi pa, da je prišel Levstik v svojem izrazu najbližje življenjskemu vzgonu, za katerega tu gre, v svoji rani pesmi Pomladnji sprehod, kakor je brati njen naslov v Pesmih iz leta 1854. Pesem je sestavljena iz sedmih kitic, v njih pesnik spočetka podaja stvaren opis pomladi, nato spet dovolj stvarno govori o njenem blagodejnem vplivu na vse živo, naposled pa izraža še neposredno svoje čisto osebno občutje. Ta njegov Sprehod je sicer nekoliko dolgovezen, preveva ga pa vendarle živahna radost, ki doseže višek v zadnjih dveh kiticah. In ravno ti dve kitici sta nemara vzrok, da se mi ob prebiranju te pesmi misel večkrat oprime mnogo kasnejše pesmi, ki je polna istega ali vsaj zelo sorodnega občutka pomladnega nemira, židane volje in poleta. Gre za pesem Svež dih od gora — spet Otona Župančiča. In nehote se mi vsiljuje primerjava, ki je nemara ilustrativna za oba pevca, nemara pa tudi za čas, v katerem sta dajala duška vsak svojim čustvom.

Levstikov opis pomladi je resnično zelo stvaren in trezen:

Sijati pomlad je začela,
gorkoti umiče se mraz,
vsa zemlja je zopet vesela...
Studenec in reka se taja,
vsa rast iz zemljice hiti.

Povsem drugače poetično-stvarno je o pomladi zapel v štirinajstem sonetu Sonetnega venca Prešeren:

... in spet pomlad razklada svoja čuda,
razsipa po drevesih cvetje belo.
In toplo sonce vabi ven čebelo,
pastir rumene zarje ne zamuda,
v grmovju slavček poje spet brez truda,
veselje preleti naturo celo.

Poetično in skoraj malce magično, vsekakor pa polno srčnega brezupnega upanja ob misli na mile žarke iz Julijinih oči.

Župančičeva pesem ni odvisna od kakega takega čustva. Posvečena je vsa, kakor je Levstikova, samo pomladnemu razpoloženju. Njegov opis je skoraj več kot lapidaren, podoba je vržena z dvema izčrpno točnima poetizama:

Svež dih od gorá,
od slane s poljan,
ves v rosah opran
se dan lesketa.

In že je pri čustvu, ki je prav tako kratkih besed in polno burne intenzitete, kakor ta opis. V stihih o čustvu govori Levstik, kakor že rečeno, o splošnem pomladnem razpoloženju, nato prične pravo osebno izpoved:

O kar je življenja po sveti
in kar je na zemlji stvari,
ko pomlad začenja cveteti,
vse giblje se in se veseli.

Tudi meni srce se dviguje,
skrbi pa umičejo se;
iz misli se misel mi snuje,
iz radosti radost cvete.
Veselje mi daje peruti,
ko ptiču, ki ječe je prost,
zemlje skoraj noga ne čuti,
navdaja me up in radost.

To je živahno čustvo, ki pa se nikdar ne izpozabi in ne prestopi treznih naravnih mej. Tu so celo skrbi, ki se mu resda umičejo in misli se mu snujejo iz misli. In noga mu skoraj ne čuti zemlje, skoraj, ker ga prevzemata up in mladost. In zdaj Župančič:

Vsaka misel kristal,
vsaka želja je ptič —
čez plan, čez grič,
v sinjine od tal!

Kakšno mlado in burno in strastno srce! Vendar se tudi njemu vtihotapi treznejša pomisel, ki pa jo kajpada prešerno vrže v veter in pozabo:

Kaj krov in dom,
družina in kruh —
ime in napuh!
Čemu in s kom?
Pogledam te
in te več ne poznam,
vetrovom predam
i sebe i vse.

Značilnejši kot ta obračun s »skrbjo« je v teh stihih moralni moment, ki se celo v takem blaženo objestnem razpoloženju oglasi v tem graditelju samega sebe, da spregovori o imenu in napuhu. Vprašanje napuha se pri tem pesniku pojavlja v vseh časih od mladosti do zrelih in najzrejših let.

V pričujoči pesmi pa je mimo tega predvsem ujet mogočen vzgon tega srca od tal, v sinjine, v višje predele sveta in življenja. Tako je to srce sleherni trenutek, tembolj je tako zdaj, spomladi, v času, ko veselje in radost spreletata naturo celo.

Ali naj se pri srečanju teh dveh pesmi še vprašujemo, kateri od njunih pesnikov nam je bližji, dražji in dragocenejši? Kateri nam živeje prodre v srce in zavest? Čigava radost je bolj plodna in bolj bogata in, če hočete, katera je svobodnejša, lepša? V kateri je nezmotljivo čutiti višjega in bolj iskrenega duha in človeka? Če pozabimo na vse, kar sicer vemo o obeh poetih, ne more biti dvoma, da se bo naš čut brez pravil in norm odločil za Župančiča, saj je bolj dinamičen, saj ga nosi perut, njegova beseda leta in ne hodi, ne popotuje kakor Levstikova; Župančičeva beseda je čista in silna koncentracija duha.

Rekli bomo, da se velik del teh ugotovitev opira na znano zahtevo nasproti pesniški besedi, da bodi zgoščena in polna energije. Ta koncentracija je pri Župančiču očitna in to ne samo tu, saj njegovi verzi pogosto sploh ne govore v stavkih, temveč v vzklikih:

O šum voda zvečer
iz dalje neprestani!
O šum slapov ubrani
v zvezda strmeči mir!
Podzemskih katedral
oboki in oboki . . .

Tak je tudi začetek te pesmi, o kateri je bil tu govor. To je leteča beseda in vsa logika nadaljnjih njenih stihov je nekako leteča in viharne. Tu je koncentracija izraza očitna. Za čustvo je zagotovo vznemirljiva. Levstikova pesem te zgoščenosti nima, čeprav bi bilo napak misliti, da je Levstik v svojih stihih nikjer ne pozna. Le spomnimo se:

Noč je temna, podkve jeklo poje . . .

In če v Sprehodu niti zdaleč ni podobne lapidarnosti, je ni zaradi tega, ker mu tega pač ni sugeriralo njegovo čustvo, ki je tu bolj ali manj konvencionalno, zagotovo pa je tako, da si ni iskalo izraza v izbruhu in zagonu, kakršna sta očitna v pesmi Otona Župančiča. To pa spet pomeni samo to, da smo se pri Levstiku srečali s človekom, ki v tej pesmi ni povsem on sam, vtem ko stopimo v Župančičevi pesmi v stik s pristno celoto zanosne, vznesene in viharne svobodne pesniške osebnosti. In v tej ugotovitvi, tiči pravzaprav edini zanesljivi kriterij za pesem in za vsakršno umetnost sploh.